
Katedra Turystyki i Rekreacji, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
20-950 Lublin, ul. Akademicka 15; sylwia.golian@up.lublin.pl

SYLWIA GOLIAN

Profil osobowy właścicieli gospodarstw agroturystycznych na Roztoczu

Profile of tourist farms' owners in Roztocze

Słowa kluczowe: agroturystyka, Roztocze, profil właścicieli, motyw

Keywords: agrotourism, Roztocze, profile owners, themes

WPROWADZENIE

Agroturystyka jest jedną z form turystyki podejmowanej na obszarach wiejskich. Jej specyfika polega na przyjmowaniu turystów w czynnych gospodarstwach rolnych, dzięki czemu mogą oni uczestniczyć w życiu rodziny wiejskiej, mieć kontakt ze zwierzętami, brać udział w procesie produkcji żywności, a także poznawać lokalną kulturę i historię (Sznajder, Przezbórska 2006; Sikora 2012).

Utworzenie i prowadzenie gospodarstwa agroturystycznego tylko z pozoru może wydawać się prostą czynnością. Działalność tego typu wymaga od właścicieli dużego zaangażowania, wszechstronnej wiedzy i wykształcenia, tolerancji i gościnności. Duża konkurencja podobnych ofert na rynku turystycznym wymaga także ciągłego ulepszania i poszerzania oferowanego produktu oraz wprowadzania innowacji i urozmaicania usług (Kurtyka 2011), w związku z tym agrokwaterodawcy muszą wykazywać się dodatkowo dużą przedsiębiorczością i otwartością na zmiany.

Roztocze leży na pograniczu Polski i Ukrainy, rozciągając się od Kraśnika do Lwowa. Polska część obejmuje obszar 2391 km², co stanowi 71% całości. Region ten jest jednym z najatrakcyjniejszych turystycznie w województwie lubelskim. Występują tam liczne walory przyrodnicze i antropogeniczne sprzyjające

rozwojowi turystyki. Dużą rolę w rozwoju lokalnej turystyki odgrywa agroturystyka, a gospodarstwa agroturystyczne stanowią 43% wszystkich obiektów noclegowych.

Według przeprowadzonych badań w 2012 roku na Roztoczu funkcjonowało 160 gospodarstw agroturystycznych, co stanowiło około 2% wszystkich obiektów o tym charakterze w kraju (GUS 2011). Rozmieszczenie ich było bardzo nierównomierne: w gminach Roztocza Środkowego funkcjonowało 111 gospodarstw agroturystycznych, Roztocza Zachodniego – 26, a Roztocza Wschodniego – 23.

Przeprowadzone badania miały na celu charakterystykę sylwetki – profilu osobowego – właścicieli gospodarstw agroturystycznych funkcjonujących na Roztoczu oraz poznanie motywów podejmowania tej działalności.

OBSZAR I METODY BADAŃ

Badania przeprowadzono w 2013 roku i objęto nimi gospodarstwa agroturystyczne funkcjonujące na obszarze polskiej części Roztocza (ryc. 1). Obiekty do badań zostały wybrane celowo, natomiast materiały źródłowe zebrano metodą sondażu diagnostycznego – techniką ankietową. Podstawowymi kryteriami brałymi pod uwagę przy doborze gospodarstw agroturystycznych były: usytuowanie obiektów na Roztoczu, świadczenie usług na obszarach wiejskich oraz zgoda właścicieli na przeprowadzenie badań.

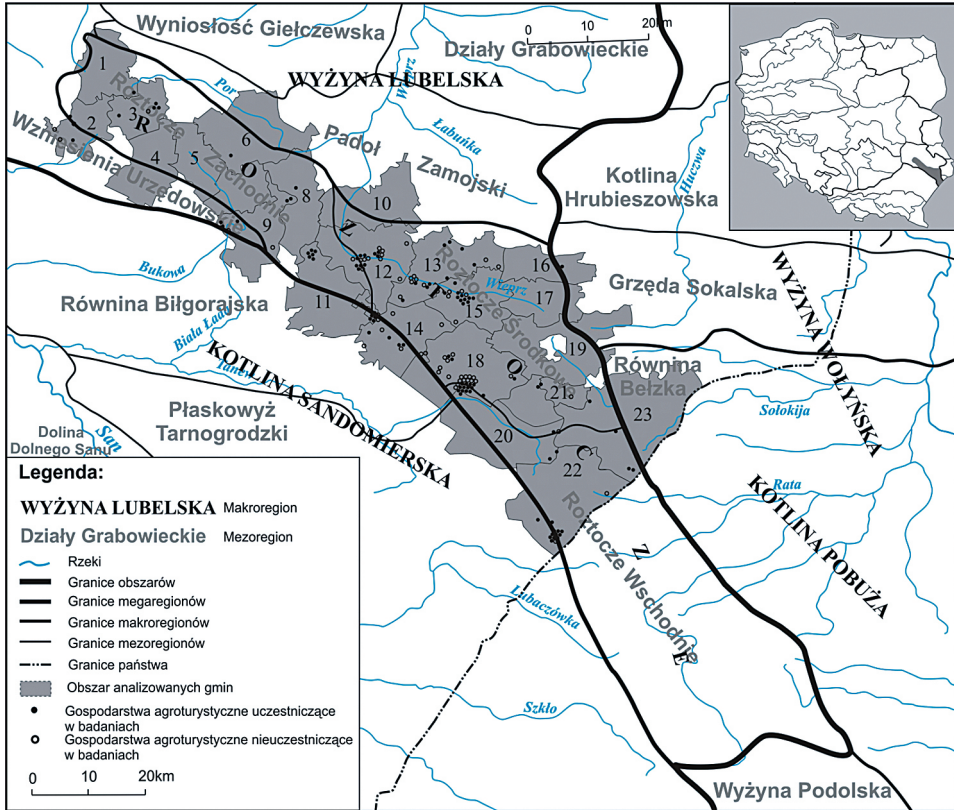
Kwestionariusz ankiety został skierowany do właścicieli wszystkich gospodarstw agroturystycznych drogą pocztową (160). Poprawnie wypełnione formularze uzyskano od 100 agrokwaterodawców, co stanowiło 62,5% wszystkich gospodarstw agroturystycznych działających w tym regionie. W dwóch przypadkach ankiety odrzucono ze względu na niekompletne ich wypełnienie. Pozostali agrokwaterodawcy nie wyrazili zgody na udział w badaniach.

Ze względu na duże zróżnicowanie uwarunkowań i poziomu rozwoju agroturystyki na Roztoczu dokonano analizy zebranych wyników w odniesieniu do całego Roztocza, a także do jego poszczególnych subregionów: Roztocza Zachodniego, Roztocza Środkowego, Roztocza Wschodniego.

Przedstawione wyniki stanowią część kompleksowych badań przeprowadzonych na obszarze Roztocza na temat uwarunkowań, stanu i perspektyw rozwoju agroturystyki.

PROFIL WŁAŚCICIELI GOSPODARSTW AGROTURYSTYCZNYCH

Agroturystyka jest dodatkową działalnością prowadzoną w gospodarstwie rolnym, jednak często wiąże się z zaangażowaniem całej rodziny (Czerwińska-Jaskiewicz 2013). Dzięki przeprowadzonym badaniom wykazano, że główną

Ryc. 1. Położenie obszaru badań na tle podziału fizycznogeograficznego Polski

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Kondracki (1998)

Fig. 1. Location of the study area against the background of physical and geographical division of Poland

Source: Own study based on Kondracki (1998)

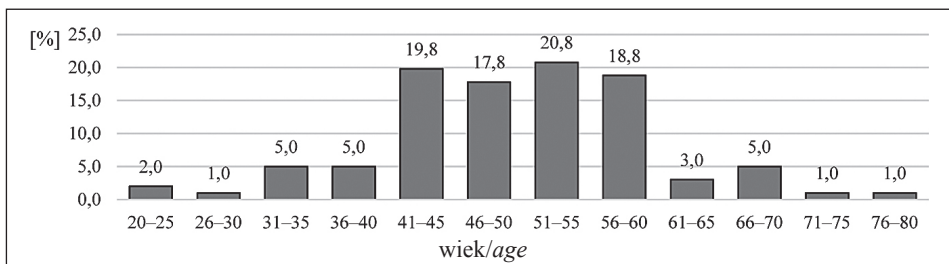
1 – g. Zakrzówek, 2 – g. Szastarka, 3 – g. Batorz, 4 – g. Godziszów, 5 – g. Chrzanów, 6 – g. Turobin, 7 – g. Goraj, 8 – g. Radecznica, 9 – g. Frampol, 10 – g. Szczepreszyn, 11 – g. Tereszpol, 12 – g. Zwierzyniec, 13 – g. Adamów, 14 – g. Józefów, 15 – g. Krasnobród, 16 – g. Krynice, 17 – g. Tarnawatka, 18 – g. Susiec, 19 – g. Tomaszów Lubelski, 20 – g. Narol, 21 – g. Bełzec, 22 – g. Horyniec Zdrój, 23 – g. Lubicz Królewska

rolę w zarządzaniu i funkcjonowaniu tych obiektów na Roztoczu odgrywały jednak kobiety, które zajmowały się prowadzeniem działalności agroturystycznej w 71% przypadków.

Kobiety posiadają naturalne cechy przejawiające się w trosce o gości, staranności w ich przyjmowaniu, tworzeniu przyjaznej, domowej atmosfery. Obsługa turystów jest często traktowana przez nie jak rozszerzenie codziennych obowiązków, które i tak wykonują, zajmując się rodziną (Garcia-Ramon 1995).

Mężczyźni rzadziej pozostają z klientami w bezpośredniej relacji, częściej są osobami drugoplanowymi, pomagającymi w prowadzeniu działalności agroturystycznej.

Z przeprowadzonych badań wynika, że 80% właścicieli obiektów agroturystycznych na Roztoczu stanowiły osoby w wieku średnim, a więc znajdujące się w przedziale między 40. a 60. rokiem życia. Tylko 10% ankietowanych miało więcej niż 60 lat, a 13% mniej niż 40 lat (ryc. 2).

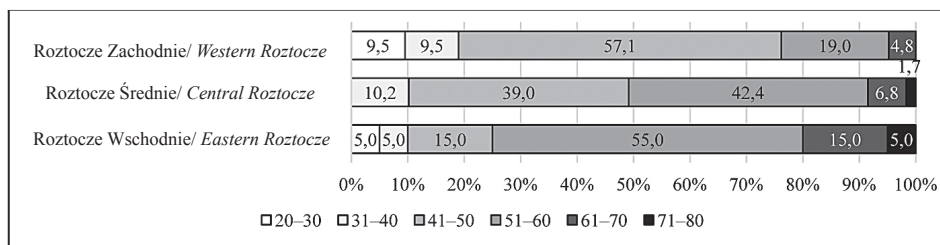
Ryc. 2. Wiek właścicieli badanych gospodarstw agroturystycznych (n = 100)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań empirycznych

Fig. 2. Age of studied agritourism farms owners (n = 100)

Source: Own study based on empirical results

Należy jednak zwrócić uwagę, że średnia wieku właścicieli gospodarstw agroturystycznych na Roztoczu Zachodnim (45 lat) była zdecydowanie niższa niż w pozostałej części Roztocza (51 lat). Największą grupę właścicieli gospodarstw agroturystycznych na Roztoczu Zachodnim stanowiły osoby w wieku 41–50 lat, a na Roztoczu Środkowym i Wschodnim w wieku 51–60 lat, przy czym na Roztoczu Środkowym prawie taką samą grupę stanowiły osoby w wieku 41–50 lat (ryc. 3).

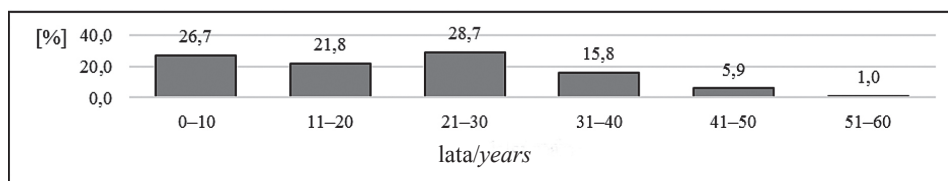
Ryc. 3. Wiek właścicieli badanych gospodarstw agroturystycznych w podziale na subregiony (n = 100)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań empirycznych

Fig. 3. Age of studied agritourism farms owners divided into sub-regions (n = 100)

Source: Own study based on empirical results

Biorąc pod uwagę okres zatrudnienia w rolnictwie, wśród ankietowanych największą grupę stanowiły osoby prowadzące tę działalność od 21 do 30 lat (28,7%) oraz poniżej 10 lat (26,7%). Udział respondentów z powyżej 30-letnim stażem zatrudnienia w tym dziale gospodarki mała. Agrokwaterodawcy pracujący powyżej 30 lat w rolnictwie stanowili niecałe 23% badanej grupy (ryc. 4).

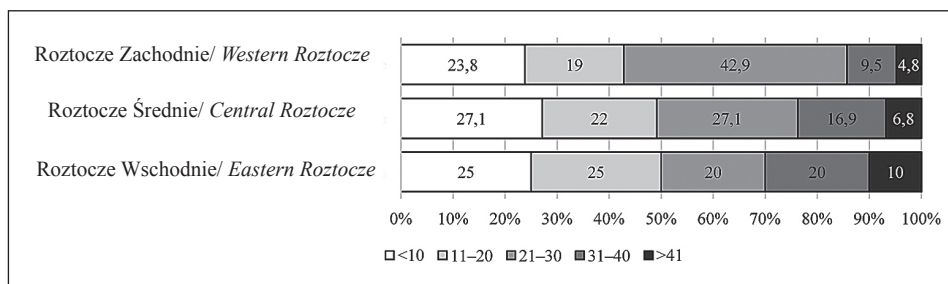
Ryc. 4. Liczba lat pracy w rolnictwie właścicieli badanych gospodarstw agroturystycznych (n = 100)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań empirycznych

Fig. 4. Number of years of work in agriculture of studied agritourism farms owners (n = 100)

Source: Own study based on empirical results

Uwzględniając długość pracy w rolnictwie agrokwaterodawców w poszczególnych subregionach, wyraźnie wyróżnia się Roztocze Zachodnie, gdzie największą grupę (42,9%) stanowiły osoby pracujące w rolnictwie od 21 do 30 lat (ryc. 5).

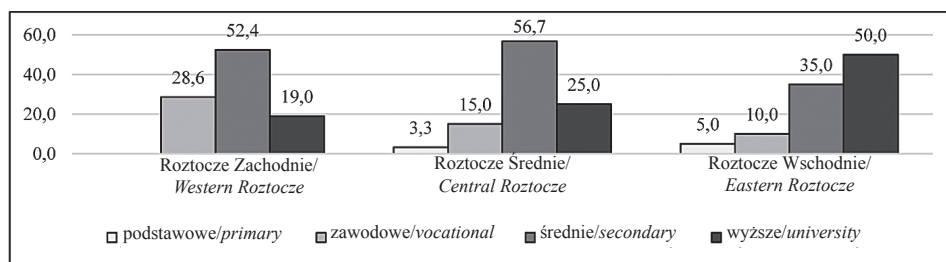
Ryc. 5. Liczba lat pracy w rolnictwie właścicieli badanych gospodarstw agroturystycznych w podziale na subregiony (n = 100)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań empirycznych

Fig. 5. Number of years of work in agriculture of studied agritourism farms owners divided into sub-regions (n = 100)

Source: Own study based on empirical results

Działalność agroturystyczną podejmują najczęściej gospodarstwa małe i niedochodowe, które w gospodarce wolnorynkowej nie mają zbyt dużych szans na uzyskanie dochodu z działalności rolniczej na poziomie zapewniającym byt rodzinie rolnika (Kurtyka 2011). Tendencja ta utrzymuje się także na Roztoczu. Działalnością agroturystyczną w 72% przypadków zajmowali się właściciele gospodarstw rolnych o powierzchni do 5 ha.

Ryc. 6. Wykształcenie właścicieli gospodarstw agroturystycznych w podziale na subregiony (n = 100)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań empirycznych

Fig. 6. Education of agritourism farms owners divided into sub-regions (n = 100)

Source: Own study based on empirical results

Właściciele gospodarstw agroturystycznych w większości pochodzili ze wsi (75%). Ponad połowa z nich (51,5%) miała wykształcenie średnie, prawie 30% wyższe, a pozostali zawodowe (16,8%) lub podstawowe (3,0%).

Na Roztoczu Wschodnim poziom wykształcenia gospodarzy był najwyższy. Połowa z nich posiadała wykształcenie wyższe, a 35% średnie. Na Roztoczu Zachodnim i Środkowym większość rolników zajmujących się agroturystyką miała wykształcenie średnie. Odsetek osób z wykształceniem zawodowym najwyższy był na Roztoczu Zachodnim (ryc. 6).

Konieczną umiejętnością, umożliwiającą przyjmowanie gości zagranicznych w gospodarstwie, jest znajomość języka obcego. W przypadku badanych gospodarstw agroturystycznych co prawda aż 84% właścicieli deklarowało znajomość przynajmniej jednego języka obcego, jednak najczęściej była ona średnia lub słaba. Najpopularniejszym językiem okazał się rosyjski, który znało 59% respondentów. Na drugim miejscu uplasował się język angielski z 39% wskaźnikiem znajomości. Ponad 20% agrokwaterodawców deklarowało znajomość języka niemieckiego. W kategorii „inne” respondenci wymieniali umiejętności w zakresie posługiwania się językiem włoskim (4 wskazania), hiszpańskim i francuskim (po 1 wskazaniu).

Agrokwaterodawcy z Roztocza Wschodniego w porównaniu z pozostałymi deklarowali lepszą znajomość języków obcych. Przejawia się ona zarówno w liczbie osób posługujących się językami obcymi, jak też w stopniu znajomości tych języków. Na poziomie bardzo dobrym po rosyjsku mówi tam 10% właścicieli gospodarstw agroturystycznych, a po angielsku i niemiecku – po 5%. Wysoki był odsetek osób znających te trzy języki na poziomie dobrym i średnim (tab. 1).

Tab. 1. Znajomość języków obcych przez właścicieli badanych gospodarstw agroturystycznych w podziale na subregiony (n = 100)

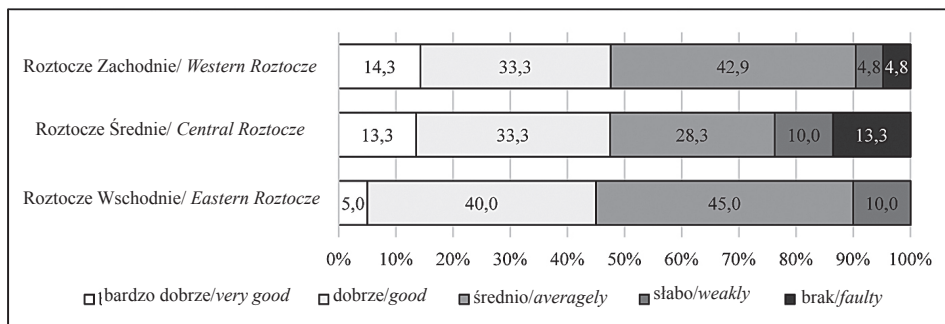
Tab. 1. Knowledge of foreign languages by the owners of studied agritourism farms divided into sub-regions (n = 100)

Subregion Sub-region	Roztocze Zachodnie/ Western Roztocze				Roztocze Środkowe/ Central Roztocze				Roztocze Wschodnie/ Eastern Roztocze			
Język/ Language	slabo/weakly	średnio/ averagely	dobrze/good	bardzo dobrze/ very good	slabo/weakly	średnio/ averagely	dobrze/good	bardzo dobrze/ very good	slabo/weakly	średnio/ averagely	dobrze/good	bardzo dobrze/ very good
	%											
Angielski/English	14,3	9,5	4,8	4,8	15,3	20,3	3,4	1,7	10,0	20,0	10,0	0,0
Niemiecki/German	0,0	14,3	0,0	0,0	3,4	11,9	1,7	0,0	5,0	25,0	10,0	5,0
Rosyjski/Russian	9,5	42,9	4,8	9,5	6,8	32,2	8,5	1,7	15,0	45,0	10,0	10,0
Inny/Another	4,8	4,8	9,5	0,0	0,0	0,0	3,4	0,0	0,0	0,0	0,0	5,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań empirycznych
Source: Own study based on empirical results

Kolejną ważną umiejętnością, przydatną w prowadzeniu gospodarstwa agroturystycznego, jest znajomość obsługi komputera i korzystania z Internetu. Jak wykazują badania, najskuteczniejszą formą promocji, nie tylko gospodarstw agroturystycznych, jest informacja o obiekcie zamieszczona na stronach internetowych. Klienci często szukają danych na temat miejsc wypoczynku i zamawiają nocleg drogą elektroniczną. Spośród właścicieli badanych gospodarstw agroturystycznych na Roztoczu aż 91% deklaroowało przynajmniej podstawową umiejętność obsługi komputera (przy czym tylko 12% na poziomie bardzo dobrym, a 35% dobrym). Pozostałe osoby twierdziły, że ich zdolność posługiwania się komputerem jest na poziomie średnim (35%) lub słabym (9%).

Umiejętność obsługi komputera na poziomie bardzo dobrym najwięcej osób deklaroowało na Roztoczu Zachodnim (14,3%) i Środkowym (13,3%). Na Roztoczu Wschodnim natomiast wszyscy agrokwaterodawcy deklarowali umiejętność obsługi komputera, w tym 45% na poziomie średnim, a 40% na dobrym (ryc. 7).

Ryc. 7. Umiejętność obsługi komputera przez właścicieli badanych gospodarstw agroturystycznych w podziale na subregiony (n = 100)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań empirycznych

Fig. 7. Computer skills of studied agritourism farms owners divided into sub-regions (n = 100)

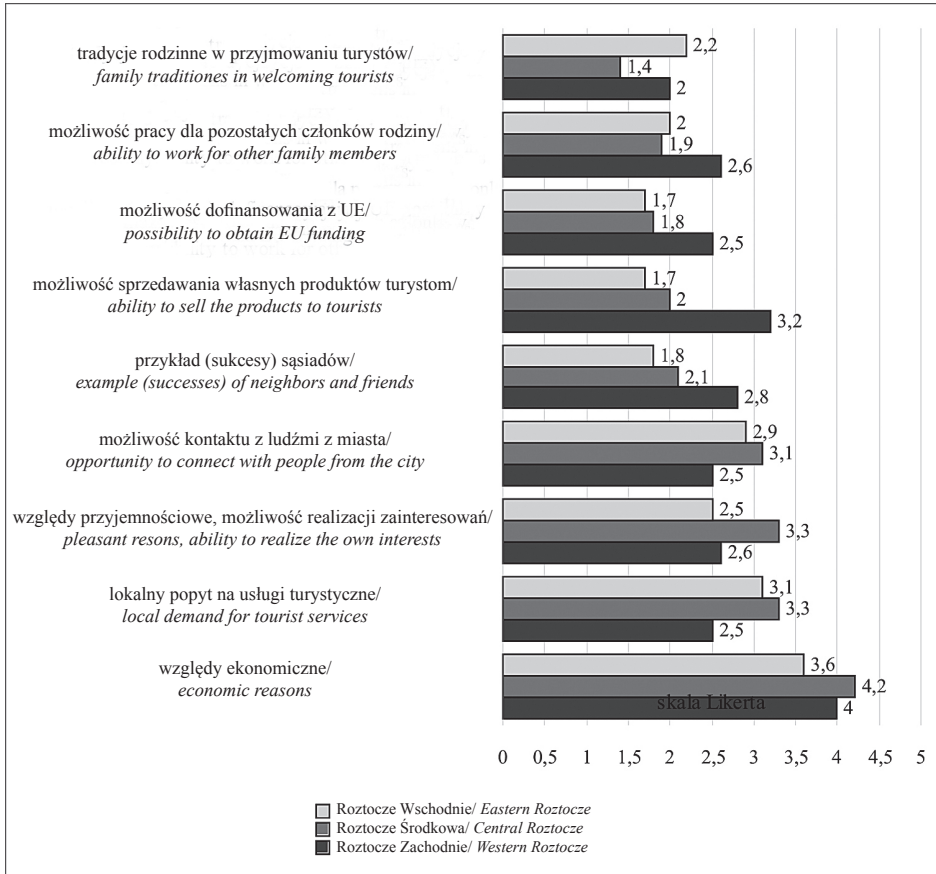
Source: Own study based on empirical results

MOTYWY PODEJMOWANIA DZIAŁALNOŚCI AGROTURYSTYCZNEJ

Decyzje o utworzeniu gospodarstwa agroturystycznego podyktowane są różnymi przesłankami. Najczęściej wynikają one z przedsiębiorczych postaw rolników, które są przejawem dużej umiejętności, gotowości i zdolności do podejmowania i rozwiązywania w sposób twórczy nowych problemów, a także umiejętności wykorzystania pojawiających się szans oraz elastycznego przystosowania się do zmieniających warunków rynkowych (Marjański 2007).

Respondentów zapytano o główne motywy, które skłoniły ich do podjęcia działalności agroturystycznej. Mieli oni możliwość wyboru i uszeregowania odpowiedzi w zależności od stopnia ważności w skali od 5 do 1 (5 – najważniejsza, 1 – najmniej ważna). Rangę ważności poszczególnych motywów określono według średniej, wyliczonej na podstawie uzyskanych odpowiedzi. Otrzymane wskaźniki mogły przyjąć wartość od 1 do 5. Im większa wartość wskaźnika, tym większe znaczenie danego motywu.

Właściciele badanych gospodarstw agroturystycznych za najważniejszy motyw skłaniający ich do rozpoczęcia działalności agroturystycznej uznali względy ekonomiczne (4,0). Drugim powodem był lokalny popyt na usługi turystyczne (3,1). Zaraz za nim znalazły się względy przyjemnościowe, wynikające z realizacji swoich marzeń (3,0), możliwość kontaktu z mieszkańcami miast (2,9), sukcesy znajomych i sąsiadów (2,2), możliwość sprzedawania własnych produktów turystom (2,2), możliwość pozyskania dofinansowania z UE (2,0) oraz utworzenie miejsc pracy dla pozostałych członków rodziny (2,0). Najmniejsze znaczenie odgrywały tradycje rodzinne w przyjmowaniu turystów (1,7) (ryc. 8).

Ryc. 8. Motywy skłaniające podmioty do rozpoczęcia działalności agroturystycznej w podziale na subregiony

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań empirycznych

Fig. 8. Reasons leaning entities to start a business in agritourism divided into sub-regions

Source: Own study based on empirical results

Dla właścicieli gospodarstw we wszystkich częściach Roztocza najważniejszym celem prowadzonej działalności było pozyskanie dodatkowych środków finansowych. Jednak pozostałe motywy, z grupy uzupełniających, oceniali oni już inaczej. Na Roztoczu Zachodnim na drugim miejscu znalazła się możliwość sprzedaży własnych produktów turystom (3,2), a na trzecim sukcesy odnoszone przez sąsiadów (2,8). Na Roztoczu Środkowym drugie miejsce zajęły natomiast względy przyjemnościowe (3,3) oraz lokalny popyt na usługi turystyczne (3,3), a na trzecim pojawiła się możliwość kontaktu z mieszkańcami miast (3,1). Na Roztoczu Wschodnim ważnymi czynnikami skłaniającymi do podjęcia tej

działalności były: lokalny popyt na usługi turystyczne (3,1) i możliwość kontaktu z turystami z miast (2,9) (ryc. 8).

W niniejszych badaniach podjęto również próbę ustalenia zależności między motywami podjęcia działalności agroturystycznej przez ankietowanych a ich wiekiem. Uwzględniono motywy, które były podawane jako najważniejsze. Dane określające zależność między motywami podjęcia działalności agroturystycznej a wiekiem respondentów prezentuje tabela 2.

Tab. 2. Motywy podejmowania działalności agroturystycznej przez właścicieli badanych gospodarstw agroturystycznych (n = 100)

Tab. 2. Reasons of agritourism establishment by owners of studied agritourism farms (n = 100)

Wiek/Age	Względy ekonomiczne/ <i>Economic reasons</i>	Lokalny popyt na usługi turystyczne/ <i>Local demand for tourist services</i>	Względy przyjemnościowe, możliwość realizacji zainteresowań/ <i>Pleasant reasons, ability to realize the own interests</i>	Możliwość kontaktów z mieszkańcami miast/ <i>Opportunity to connect with people from the city</i>	Przykład (sukcesy) sąsiadów i znajomych/ <i>Example (successes) of neighbors and friends</i>	Możliwość sprzedawania własnych produktów turystom/ <i>Ability to sell the own products to tourists</i>
< 30	5,0	3,0	2,3	1,7	3,0	3,0
31–40	4,3	2,7	2,6	2,7	1,5	1,4
41–50	4,1	3,2	2,9	2,7	2,3	2,6
51–60	3,9	3,2	3,2	3,2	2,1	2,1
61–70	4,1	3,1	3,4	3,4	2,9	1,4
> 70	2,7	1,0	1,7	3,0	1,0	1,0
Średnia/Average	4,0	3,1	3,0	2,9	2,2	2,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań empirycznych
Source: Own study based on empirical results

Zestawienie to pozwala stwierdzić, że aspekt finansowy jest najważniejszy dla respondentów w wieku do 30 lat (5,0), a następnie wraz z wiekiem jego znaczenie maleje. Najmłodsza grupa gospodarzy wysoko oceniła także sukcesy sąsiadów w prowadzeniu podobnej działalności (3,0) i możliwość sprzedawania własnych produktów turystom (3,0). Lokalny popyt na usługi turystyczne naj-

wyżej ocenili natomiast agrokwaterodawcy w wieku 41–60 lat, a względy przyjemnościowe i możliwość kontaktu z mieszkańcami miast osoby starsze (w wieku 61–70 lat).

PODSUMOWANIE

Na podstawie zgromadzonych wyników badań stwierdzono, że profile osobowe właścicieli gospodarstw agroturystycznych w poszczególnych subregionach Roztocza, podobnie jak uwarunkowania i stan rozwoju agroturystyki, są zróżnicowane. Właścicielami gospodarstw agroturystycznych na Roztoczu są głównie kobiety w średnim wieku (w części zachodniej średni wiek jest niższy niż w pozostałej), pracujące w rolnictwie do 30 lat (w części zachodniej większy jest odsetek osób dłużej pracujących w rolnictwie), pochodzące z obszarów wiejskich. Najczęściej posiadają wykształcenie średnie (w części wschodniej poziom wykształcenia właścicieli jest wyższy). Deklarują słabą lub średnią znajomość języków obcych (głównie rosyjski i angielski) oraz obsługi komputera. Przy czym znajomość języków obcych wśród agrokwaterodawców na Roztoczu Wschodnim jest na wyższym poziomie. Działalność agroturystyczna prowadzona jest głównie w małych gospodarstwach rolnych poniżej 5 ha użytków rolnych.

Głównymi motywami działalności agroturystycznej jest chęć pozyskania dodatkowych dochodów, lokalny popyt na te usługi oraz względy przyjemnościowe, związane z rozwijaniem swoich zainteresowań i kontaktem z ludźmi. Stwierdzono jednak, że aspekt finansowy jest najważniejszy dla respondentów w wieku do 30 lat, a następnie wraz z wiekiem jego znaczenie maleje. Można więc wnioskować, że z upływem lat aspekty ekonomiczne stają się mniej ważne, natomiast wzrasta znaczenie motywów związanych z samorealizacją, poznawaniem nowych ludzi oraz urzeczywistnianiem własnych zainteresowań.

SUMMARY

Agritourism is one of the tourism forms in rural areas, which allows visitors to have direct contact with a farmer's family and the local population, due to which it allows to get to know the local culture, cuisine, customs, and also nature and animals. Agritourism activity is usually carried out in addition to the typical agricultural production. Nevertheless, it requires a large commitment of the owners, and often the whole family. The greatest successes in the activities are achieved by those farms, which in addition to an interesting offer, provide a friendly atmosphere and hospitality to guests and their owners are largely venturesome, open to new experiences, eager to get their education, speak foreign languages, and are able to use modern sources of advertising and distribution channels of their services.

The study aimed at figuring the characteristics of a personal profile of owners of agritourism farms operating in Roztocze and ascertaining the reasons for making this type of activity.

The study was conducted in 2012 by means of diagnostic survey method, including the questionnaire technique, among 100 owners of tourist farms, which accounted for 62.5% of all objects of this type operating in Roztocze.

Based on achieved results, it was found that the owners of tourist farms in Roztocze are mainly middle-aged women working in agriculture for 40 years and coming from rural areas. Most often they have secondary education. The main motives of agritourism business is the desire to obtain additional income along with a local demand for such services.

LITERATURA

- Czerwińska-Jaśkiewicz M., 2013: *Marketing w agroturystyce. Ujęcie segmentacyjne*, Wyd. Difin, Warszawa.
- Garcia-Ramon M. D., Canoves G., Valdovidos N., 1995: *Farm tourism, gender and the environment in Spain*, *Annals of Tourism Research*, 22, 2, 267–282.
- GUS, 2011: *Turystyka w 2011 roku*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012.
- Kondracki J., 1998: *Geografia regionalna Polski*, PWN, Warszawa.
- Kurtyka I., 2011: *Właściciele gospodarstw agroturystycznych na Dolnym Śląsku – profil usługodawców*, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, *Roczniki Naukowe*, XIII, 3, Poznań, 158–162.
- Marjański A., 2007: *Przedsiębiorca i przedsiębiorczość w teoriach ekonomicznych*, *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, VIII, 4, 133–147.
- Sikora J., 2012: *Agroturystyka. Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich*, Wyd. C. H. Beck, Warszawa.
- Sznajder M., Przezbórska L., 2006: *Agroturystyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, 19–31.